

21. Tarasova, Yu.V. (2003), "The concept countryside and its function as a socio-geographical category", *Heohrafiia i suchasnist'* : zb. nauk. pr. Natsion. ped. un-tu im. M. P. Drahomanova, no.9, pp. 135-143.

22. Shepotko, L.O. and Prokopa, S.O. (2000), *Silskyi sektor Ukrainy na rubezhi tysiacholit. Tom 1* [Rural sector of Ukraine at the turn of the millennium. Volume 1], Instytut ekonomiky NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine, 396 p.

23. Land use, Value, and Management: Measuring Interactions Between Urban Population and Agricultural Production, available at: <http://ers.usda.gov/briefing/Rurality/>

24. Unity, solidarity, diversity for Europe, its people and its territory: Second report on economic and social cohesion (adopted by the European Commission on 31 January 2001). available at: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/.

УДК 581.524.12

**Пархомець М.К.,
д.е.н., професор кафедри обліку і правового забезпечення АПВ
Соловей І.С.,
здобувач
Тернопільський національний економічний університет**

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ТА ПОКАЗНИКИ ОЦІНКИ РІВНЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ГАЛУЗІ ЗЕРНОВОГО ГОСПОДАРСТВА РЕГІОНУ

**Parkhomets M.K.,
dr.sc.(econ.), professor of accounting and
legal maintenance department of AIP
Solovei I.S.,
candidate for a degree
Ternopil National Economic University**

METHODICAL PRINCIPLES AND INDEXES OF COMPETITIVENESS ESTIMATION OF GRAIN GROWING INDUSTRY OF THE REGION

Постановка проблеми. Галузь зернового господарства включає виробництво зернових колосових культур, кукурудзи на зерно, гречки, проса та інших зернових культур. Частка виручки від продажу зернових культур сільськогосподарськими підприємствами в середньому за 2010–2013 рр. у товарній продукції рослинництва становила 53,2 %. Це свідчить про вагомий роль і важливе значення галузі зернового господарства для розвитку економіки АПК досліджуваного регіону та забезпечення його продовольством.

Зазначимо, що економічна ефективність виробництва зерна у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області має значну диференціацію, а в багатьох господарствах ця галузь є збитковою. Тому підвищення рівня конкурентоспроможності галузі зернового господарства у підприємствах як досліджуваного регіону, так і в Україні загалом є надзвичайно актуальною проблемою. Водночас практика зумовлює необхідність постійного моніторингу рівня конкурентоспроможності зернового господарства регіону, що обумовлює потребу застосування надійної і зручної методики та показників для його визначення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні та методичні аспекти, а також показники оцінки рівня конкурентоспроможності продукції, окремих галузей та аграрних підприємств загалом висвітлені у працях вітчизняних вчених В. Амбросова, М. Канінського, С. Кваші, О. Олійника, В. Шияна та багатьох інших науковців [1-14]. Водночас в умовах кризи економіки АПК наукові дослідження вимагають комплексної оцінки конкурентоспроможності галузей сільського господарства за регіонами України.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є обґрунтування конкретних методичних засад і показників оцінки конкурентоспроможності галузі зернового господарства Тернопільської області.

Виклад основного матеріалу дослідження. Рівень конкурентоспроможності ринку зерна залежить від багатьох внутрішніх і зовнішніх факторів, зокрема: урожайності та собівартості зерна у галузі, державної підтримки, впливу глобалізаційних процесів світової економіки, процесу подальшого реформування тощо.

В економічній літературі висвітлено різні підходи до трактування поняття конкурентоспроможності, впливу на неї багатьох внутрішніх і зовнішніх факторів і різні методики та показники для її оцінки. Загалом їх нараховують понад 100, які передбачають обчислення понад 300 показників.

За даними літературних джерел [1; 4; 5; 11; 14] під оцінкою (рівнем) конкурентоспроможності розуміють процес ідентифікації стану економічної системи за критеріями (показниками) конкурентоспроможності та віднесення її до певного типу, групи або статусу у сферах національної економічної взаємодії.

За словами М.Й. Маліка та О.А. Нужної, конкурентоспроможність регіонального ринку виступає як узагальнююча оцінка його конкурентних переваг з питань фінансування ресурсного потенціалу, якості задоволення споживчого попиту та досягнутої завдяки цьому ефективності функціонування господарчої системи

Конкурентоспроможність сільськогосподарського підприємства, як твердять ряд науковців [1; 2; 3; 4; 6; 8; 9; 11; 12; 14] і ми погоджуємось з ними, тісно і нерозривно пов'язана із конкурентоспроможністю галузі. Кожне підприємство функціонує на основі розвитку і діяльності декількох галузей рослинництва (зернове господарство і технічні культури) і тваринництва (молочно-м'ясне скотарство, свинарство тощо). При цьому високого рівня конкурентоспроможності виробництва певного виду продукції, як свідчить практика, досягають ті аграрні підприємства, які спеціалізуються за галузевим принципом. Це свідчить про те, що спеціалізація та концентрація виробництва є вагомим фактором зростання конкурентоспроможності конкретних сільськогосподарських галузей.

Рівень конкурентоспроможності галузі, як твердить І.Яців, визначається результатами функціонування конкретних підприємств, які повинні виробляти конкурентоспроможну продукцію, реалізувати інвестиційні проекти, що свідчить про центральне місце в ієрархії термінів конкурентоспроможності поняття «конкурентоспроможність підприємства» [14, с.76].

Зазначимо, що аграрна продукція, підприємство, галузь економіки сільського господарства району, регіону та країни загалом є об'єктами дослідження конкурентоспроможності. Між цими категоріями діє певний причинно-наслідковий зв'язок, особливість якого проявляється через вплив конкурентоспроможності об'єкта нижнього рівня на результат об'єкта ієрархічного вищого рівня. При цьому підприємство виступає основним носієм конкурентоспроможності певної галузі, саме на рівні підприємства формуються інвестиційні проекти, приймаються управлінські відповідні рішення щодо створення належних умов для запровадження інноваційних засад розвитку конкурентоспроможності конкретної галузі.

Необхідно розуміти, що саме поняття конкурентоспроможності є відносним, тому розглядати її рівень на прикладі ринку зерна регіону можна лише за допомогою оцінки його учасників та порівнянням з лідерами ринку.

За таких умов складність оцінки конкурентоспроможності кожного підприємства ринку зерна регіону полягає в тому, що вони є відкритою реактивною системою, які здійснюють активний обмін інформацією із зовнішнім середовищем: генерує та поставляє власну інформацію як у внутрішнє, так і зовнішнє середовище, а також сприймає та реагує на зовнішню інформацію.

Ми погоджуємось із думкою декількох вчених [6, с. 40; 7, с. 221], що в сучасній економічній літературі відсутня загальноприйнята методика визначення та оцінки конкурентоспроможності підприємства, окремих його галузей.

Проведений нами детальний аналіз наукової літератури щодо теоретико-методологічних засад оцінки конкурентоспроможності, в тому числі ринку зерна, дає підстави для їх класифікації на дві основні групи:

- аналітична (рейтингова оцінка, розрахунку ринкової частини, норми споживчої вартості, на основі положень теорії ефективної конкуренції);
- графічна.

Науковці ХНАУ, зокрема: О.В. Олійник, В.Й. Шиян, В.В. Олійник доповнюють аналітичну групу методів такими: метод суми місць за групами показників; методи, засновані на аналізі порівняльних переваг; метод бенчмаркінгу; метод, заснований на теорії якості товару; комплексні методи (інтегральний) тощо [8,с.22].

В.А. Сідун, Ю.В. Пономарьова до основних методів визначення рівня конкурентоспроможності відносять метод різниць, метод рангів, метод балів і метод еталону [11, с. 416].

В.Д. Немцов та Л.С. Довгань вважають, що рівень конкурентоспроможності варто визначати за допомогою наступних методів: метод, заснований на теорії ефективної конкуренції; оцінка за показниками якості (конкурентоспроможності) продукції; методи, засновані на теорії конкурентної переваги; метод бенчмаркінгу [7, с. 222].

Вважаємо, що для визначення рівня конкурентоспроможності ринку зерна запропонований метод не є доречним, оскільки передбачає порівняння між двома підприємствами, а учасниками регіонального ринку є набагато більша кількість аграрних підприємств.

Більш об'єктивним методом, на нашу думку, є визначення бальної оцінки або рейтингу сільськогосподарських підприємств за системою показників, враховуючи значущість кожної групи та сумарне значення балів загалом.

Визначення рівня конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств ринку зерна на підставі рейтингу базується на таких засадах:

- 1) вибір об'єктивних виробничо-фінансових показників підприємств та формування з них системи оцінювання рівня їх діяльності;
- 2) визначення порівняльної шкали (наприклад, від 1 до 10) та встановлення рівня впливу окремим групам показників;
- 3) обчислення інтегрального показника – рейтингової оцінки стану діяльності сільськогосподарських підприємств ринку зерна;
- 4) проведення ранжування підприємств – учасників ринку зерна – за величиною рейтингу та визначення місця кожного із них в межах регіонального ринку.

У загальному формула визначення балу чи рейтингової оцінки має наступний вигляд:

$$B_{obj} = \sum B_{kj} \alpha_k \Rightarrow \max, \quad (1)$$

де B_{kj} – величина бальної (рейтингової) оцінки k -ої групи показників j -го сільськогосподарського підприємства; α_k – коефіцієнт значущості показників k -ої групи. Значення \max означає, що чим значення B_{obj} більше, тим рівень конкурентоспроможності є вищим.

Деякі науковці розділяють цей метод на метод рангів і балів [6, с. 41]. За їхніми твердженнями, метод рангів дозволяє виявити сильні і слабкі сторони сільськогосподарського підприємства, яких конкурентів воно випереджає, а кому – навпаки. Сумування місць або рангів за всіма показниками дозволяє виявити найбільш конкурентоспроможне підприємство за критерієм мінімуму набраних балів ранжування. Цей метод за своїм змістом нагадує метод суми місць за групами показників.

Сутність методу балів полягає у визначенні загальної кількісної оцінки позиції підприємства в конкурентній боротьбі та порівнянні балу конкретного підприємства із найкращим у досліджуваній сукупності ринку. Формулу для визначення балу пропонуємо відобразити наступним чином:

$$B_{kj} = \frac{I_{kj}}{I_{k \max}} B_{\max}, \quad (2)$$

де B_{kj} – величина бальної оцінки k -ої групи показників j -го сільськогосподарського підприємства; I_{kj} – фактичне значення k -ої групи показників j -го сільськогосподарського підприємства; $I_{k \max}$ – найкраще значення k -ої групи показників j -го сільськогосподарського підприємства; B_{\max} – максимальний визначений бал оцінювання окремого показника.

Загальна бальна оцінка конкурентоспроможності підприємств на ринку визначається за формулою (1).

Алгоритм розрахунку та послідовність дій при цьому співпадає із раніше розглянутими методами балів чи рангів. Водночас після визначення кожного балу загальна рейтингова оцінка рівня конкурентоспроможності визначається за такою формулою:

$$R_j = \sqrt{(1 - B_{1j})^2 + (1 - B_{2j})^2 + \dots + (1 - B_{kj})^2}. \quad (3)$$

Вищезгадані методи дозволяють об'єктивно поєднувати виробничі та фінансові показники діяльності сільськогосподарських підприємств ринку зерна та адекватно оцінювати рівень конкурентоспроможності між його учасниками у динаміці.

За вказаним методичним підходом, ринкова частка підприємства – це питома вага його бізнес-операцій в загальному обсязі операцій на даному ринку. Оцінювання рівня конкурентоспроможності за показником ринкової частки сільськогосподарського підприємства супроводжується виділенням певних стандартних положень та віднесенням підприємства до класу аутсайдерів, середняків, лідерів.

Розмір частки підприємства деякі науковці [13, с. 160] пропонують визначати за формулою

$$CP_i = \frac{Q_i}{\sum_{i=1}^n Q_i} = \frac{Q_i P_i}{\sum_{i=1}^n Q_i P_i} = \frac{V_i}{\sum_{i=1}^n V_i} \Rightarrow \max, \quad (4)$$

де CP_i – ринкова частка сільськогосподарського підприємства; Q_i – кількість продукції, реалізованої підприємством; P_i – ціна продукції, реалізованої підприємством; V_i – обсяг реалізації підприємством; n – кількість підприємств на ринку; i – інтеграційний коефіцієнт визначення конкурентного підприємства на ринку.

Цей метод базується на теорії конкурентних переваг, автором якої є американський економіст М. Портер [7, с. 449].

Враховуючи, що така якісна ознака як ціна (P_i) в агрегатному значенні валового виробництва сільськогосподарської продукції – $Q_i P_i$ – не є сталою на ринку зерна і може значною мірою відрізнятись серед підприємств-учасників ринку, алгоритм розрахунку рівня конкурентоспроможності за методом визначення ринкової частки повинен бути наступним:

$$\frac{CP^s}{CP_i^k} = Z \Rightarrow \begin{cases} <1; \\ = 1; \\ >1; \end{cases} \quad i = 1, n, \quad (5)$$

де CP^s – ринкова частка власного підприємства; CP_i^k – ринкова частка найбільш пріоритетного підприємства-конкурента; Z – результат співвідношення CP^s та CP_i^k ; n – кількість підприємств на ринку.

Затосування цього методу для визначення рівня конкурентоспроможності на ринку зерна має ряд недоліків та переваг.

До недоліків слід, на нашу думку, віднести наступне:

- сільськогосподарські підприємства мають різні обсяги, структуру виробництва та канали реалізації продукції, що ставить їх в різні конкурентні умови;
- здійснення виробництва продукції на землі, що є обмеженим ресурсом, ускладнює можливості для сільськогосподарських підприємств розширювати його екстенсивним способом і відповідно збільшувати свою частку на ринку, як це можуть робити підприємства промисловості.

До переваг оцінки конкурентоспроможності за цим методом належить те, що сільськогосподарські підприємства працюють з унікальним, хоча й обмеженим за обсягом, виробничим ресурсом – землею – який дозволяє отримувати ренту від її використання.

Загалом цей метод можна вважати не основним і не ключовим в оцінці конкурентоспроможності ринку зерна регіону.

Враховуючи, що продукцію характеризують як за кількісними, так і якісними критеріями, а кінцевим вираженням є ціна, то науковці ХНАУ пропонують оцінювати рівень конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств на окремому сегменті ринку за допомогою індексу конкурентоспроможності [8, с. 31]:

$$I_K = \frac{C_B}{C_P}, \quad (6)$$

де C_B – індивідуальна ціна виробництва (фактори впливу: потенційна конкурентоспроможності на стадії виробництва; ефективність технології; якість продукції; рівень витрат на збут), грн/ц; C_P – фактична ціна реалізації (фактору впливу: ефективність маркетингової діяльності; рівень конкуренції; якість продукції; державне регулювання цін і підтримка попиту), грн/ц.

В наукових дослідженнях використовують метод оцінки конкурентоспроможності на основі положень *теорії ефективної конкуренції*, який базується на ресурсній парадигмі конкурентного успіху та передбачає оцінку ефективності використання матеріальних, фінансових, інтелектуальних та управлінських ресурсів підприємства, їх поділяють на певні групи з відповідними показниками та коефіцієнтами вагомості. Цей метод більш широко охоплює ресурсні джерела формування конкурентоспроможності, проте, як і попередні методи, він ґрунтується виключно на суб'єктивній (бальній) оцінці ресурсних джерел, що також знижує об'єктивність оцінювання.

Зазначимо, що одним із сучасних методів визначення конкурентоспроможності підприємства є *метод бенчмаркінгу*, ціль якого полягає у встановленні успішності підприємництва. Оцінка рівня конкурентоспроможності за цим методом загалом передбачає вивчення таких критеріїв: частка підприємства на ринку; якість продукції; ціна продукції; технологія виробництва; собівартість продукції; рентабельність продукції; рівень продуктивності праці; обсяг і канали реалізації; співвідношення цін; репутація підприємства.

Аналіз наведених методів оцінки конкурентоспроможності сільськогосподарського підприємства вказує на наявність розбіжностей не тільки методологічного характеру, а й підходу до формування переліку показників. Для прикладу, у деяких методах для оцінки конкурентоспроможності пропонується використання одного показника (метод ринкової частки), в інших – двох або більше показників. Однак більшість з них заснована на порівнянні досліджуваного підприємства з відповідною базою (лідером).

На нашу думку, оцінювати конкурентоспроможність ринку зерна, обмежуючись аналізом конкретного підприємства є недоцільним, оскільки її рівень може бути визначений тільки зіставленням декількох аналогічних об'єктів, а це означає його визначення в умовах конкретного ринку або сектора (сегмента) ринку.

Для сільськогосподарських підприємств, що є учасниками регіонального ринку зерна, пропонуємо проводити оцінку рівня конкурентоспроможності за наступними методами, які включають низку системних показників:

1. За часткою ринку зерна:

- обсяг реалізованого зерна, ц;
- дохід (виручка) від реалізації зерна, тис. грн.;
- ціна реалізації зерна, грн. за 1 ц.

2. За бенчмаркінгом:

- ринкова частка підприємства;
- фондвіддача;
- рентабельність реалізації зерна;
- продуктивність праці;
- частка підприємства у виручці від реалізації зерна;
- ціновий сегмент на ринку зерна.

3. За теорією ефективної конкуренції:

- ефективність виробництва зерна (співвідношення виробничої собівартості до виручки від реалізації; співвідношення адміністративних витрат і собівартості; співвідношення витрат на збут і собівартості; фондвіддача; рентабельність виробництва зерна; рентабельність активів);
- фінансовий стан підприємства (коефіцієнти: загальної ліквідності; миттєвої ліквідності; фінансової стійкості; незалежності; маневреності власних коштів; автономії; фінансового лівериджу);
- ділова активність підприємства (продуктивність праці; коефіцієнти: оборотності кредиторської заборгованості, оборотності активів, оборотності оборотних активів, оборотності власного капіталу, ділової активності; індекс росту ділової активності).

Додатково пропонуємо розглядати рівень конкурентоспроможності на трьох рівнях:

- оцінка конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств на ринку зерна.
- оцінка конкурентоспроможності зерна на ринку сільськогосподарської продукції регіону.
- оцінка конкурентоспроможності ринку зерна регіону в межах загальнодержавного.

Пропонуємо здійснювати постійний моніторинг рівня конкурентоспроможності галузі зернового господарства на мікро-, мезо- і макрорівнях за допомогою коефіцієнта дохідності. Він визначається відношенням доходу, отриманого від реалізації певного виду зерна до повних витрат, пов'язаних із його виробництвом і збутом, тобто характеризує скільки отримано доходу на 1 грн. витрат. Якщо коефіцієнт дохідності менший 1,0 пункту, то це свідчить про збитковість галузі, збільшення коефіцієнта дохідності понад 1,0 пункт вказує на зростання рівня конкурентоспроможності.

Запропонований такий методичний підхід оцінки конкурентоспроможності є зручним, доступним і результативним, базується на статистичній інформації (ф. № 50 с/г) усіх ієрархічних рівнів функціонування галузей сільського господарства. При цьому обсяг повних витрат і доходу на виробництво 1 ц зерна є узагальнюючий показник, базується на системі показників і залежить від комплексу внутрішніх і зовнішніх факторів, що свідчить про значну вагомість і значущість даного методу оцінки рівня конкурентоспроможності галузі. За цим методом оцінки рівня конкурентоспроможності учасників ринку зерна та інших галузей розподіляють на чотири групи: I група – збиткова, коефіцієнт дохідності менше 1,0; II – низький рівень, коефіцієнт дохідності знаходиться у межах 1,01 – 1,10; III – середній – коефіцієнт дохідності становить 1,11 – 1,25; IV – високий - з коефіцієнтом дохідності більше 1,25 пунктів.

Висновки з проведеного дослідження. Розглянуті та запропоновані методи і показники оцінки конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств на регіональному ринку зерна забезпечують різнобічну та комплексну характеристику їх діяльності в залежності від обраної мети дослідження.

Враховуючи вагомість різних методичних підходів щодо оцінки конкурентоспроможності зернового господарства та інших галузей, вважаємо, що на мікро- і мезорівнях найзручнішими є ті методи, які дозволяють визначити чисельні показники на основі наявної статистичної звітності.

Література

1. Амбросов В.Я. Оцінка конкурентоспроможності агроформувань / В.Я. Амбросов, Т.Г. Маренич // Вісник ХНАУ. – 2009. – №10. – С. 23-28.
2. Євчук Л.А. Стратегічне управління конкурентоспроможністю сільськогосподарських підприємств : монографія / Л.А. Євчук. – Миколаїв : Вид-ць Прокопчук Т.Ю., 2010. – 340 с.
3. Канінський М.П. Підвищення конкурентоспроможності продукції овочівництва : монографія / М.П. Канінський. – К.: 2005. – 165 с.
4. Кваша С.М. Конкурентоспроможність вітчизняної сільськогосподарської продукції на світовому аграрному ринку / С.М. Кваша, Н.Е. Голомша // Економіка АПК. – 2006. – № 5. – С. 99-104.
5. Кириленко І.Г. Напрями підвищення конкурентоспроможності вітчизняного сільськогосподарського виробництва / І.Г. Кириленко // Економіка АПК. – 2005. – № 11. – С. 68-72.

6. Малік М.Й. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізми : монографія / М.Й. Малік, О.А. Нужна. – К. : ННЦ ІАЕ, 2007. – 270 с.
7. Немцов В.Д. Стратегічний менеджмент / В.Д. Немцов, Л.С. Довгань. – К. : Ексоб, 2002. – 560 с.
8. Олійник О.В. Підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств на ринку зерна : монографія / О.В. Олійник, В.Й. Шиян, В.В. Олійник. – Харків: ХНАУ ім. В.В. Докучаєва, 2011. – 227 с.
9. Пархомець М.К. Конкурентоспроможність основних галузей сільського господарства за регіонами України: аналіз, проблеми і шляхи підвищення / М.К. Пархомець // Інноваційна економіка. – 2011. – № 5 [24]. – С. 93-106.
10. Пархомець М.К. Організаційно-економічний механізм забезпечення дохідності сільськогосподарських підприємств: теорія, методика, практика : монографія / М.К. Пархомець, В.В. Гудак. – Тернопіль: ТНЕУ, 2014. – 256 с.
11. Пуцентейло П.Р. Конкурентоспроможність м'ясного скотарства України: теорія і практика : монографія / П.Р. Пуцентейло. – Тернопіль: ВПЦ «Економічна думка - ТНЕУ», 2011. – 420 с.
12. Сідун В.А. Економіка підприємства / В.А. Сідун, Ю.В. Пономарьова. – К. : ЦНЛ, 2003. – 436 с.
13. Шкарпет С.М. Діагностика та оцінка конкурентоспроможності підприємств / С.М. Шкарпет, С.В. Острянина // Формування ринкових відносин в Україні. – 2009. – № 6. – С. 158-164.
14. Яців І.Б. Конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств : монографія / І.Б. Яців. – Львів: Український бестселер, 2013. – 427 с.

References

1. Ambrosov, V.Ia. and Marenych, T.H. (2009), "Competitiveness estimation of agrarian formation", *Visnyk KhNAU*, no. 10, pp. 23-28.
2. Ievchuk, L.A. (2010), *Stratehichne upravlinnia konkurentospromozhnistiu silskohospodarskykh pidpriemstv* [Strategical management of agricultural enterprises competitiveness], monograph, Vyd-ts Prokopchuk T.Iu., Mykolaiv, Ukraine, 340 p.
3. Kaninskyi, M.P. (2005), *Pidvyshchennia konkurentospromozhnosti produktsii ovochivnytstva* [Competitiveness increase of vegetable growing production], monograph, Kyiv, Ukraine, 165 p.
4. Kvasha, S.M. and Holomsha, N.E. (2006), "Competitiveness of national agricultural production on the world agrarian market", *Ekonomika APK*, no. 5, pp. 99-104.
5. Kyrylenko, I.H. (2005), "Directions of increase of national agricultural production competitiveness", *Ekonomika APK*, no. 11, pp. 68-72.
6. Malik M.I. and Nuzhna O.A. (2007), *Konkurentospromozhnist ahrarnykh pidpriemstv: metodolohiia i mekhanizmy* [Competitiveness of agrarian enterprises: methodology and mechanism], monograph, NNTs IAE, Kyiv, Ukraine, 270 p.
7. Niemtsov, V.D. and Dovhan, L.S. (2002), *Stratehichnyi menedzhment* [Strategical management], Eksob, Kyiv, Ukraine, 560 p.
8. Oliinyk, O.V., Shyian, V.I. and Oliinyk, V.V. (2011), *Pidvyshchennia konkurentospromozhnosti silskohospodarskykh pidpriemstv na rynku zerna* [Competitiveness increase of agricultural enterprises on grain market], monograph, KhNAU im. V.V. Dokuchaieva, Kharkiv, Ukraine, 227 p.
9. Parkhomets, M.K. (2011) "Competitiveness of the main agricultural branches across regions of Ukraine: analysis, problems and increase ways", *Innovatsiina ekonomika*, no. 5 [24], pp. 93-106.
10. Parkhomets, M.K. and Hudak, V.V. (2014), *Orhanizatsiino-ekonomichnyi mekhanizm zabezpechennia dokhidnosti silskohospodarskykh pidpriemstv: teoriia, metodyka, praktyka* [Organizational - economic mechanism of agricultural enterprises profitableness providing: theory, methods, practice], monograph, TNEU, Ternopil, Ukraine, 256 p.
11. Putsenteilo, P.R. (2011), *Konkurentospromozhnist miasnoho skotarstva Ukrainy: teoriia i praktyka* [Competitiveness of meat cattle breeding in Ukraine: theory and practice], monograph, VPTs «Ekonomichna dumka - TNEU», Ternopil, Ukraine, 420 p.
12. Sidun, V.A. and Ponomarova, Iu.V. (2003), *Ekonomika pidpriemstva* [Economics of enterprise], TsNL, Kyiv, Ukraine, 436 p.
13. Shkarpet, S.M. and Ostriana, S.V. (2009), "Diagnostics and estimation of enterprises competitiveness", *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, no. 6, pp. 158-164.
14. Iatsiv, I.B. (2013), *Konkurentospromozhnist silskohospodarskykh pidpriemstv* [Competitiveness of agricultural enterprises], monograph, Ukrainyskyi bestseler, Lviv, Ukraine, 427 p.